Fragmentárnosť, medzera a mlčanie v literatúre Etely Farkašovej

Lenka Krištofová

(In Lalíková, E. - Szapuová, M. (eds.): *Podoby filozofovania včera a dnes. Zborník z konferencie s medzinárodnou účasťou konanej dňa 27. februára 2009 pri príležitosti životného jubilea Etely Farkašovej*
na Katedre filozofie a dejín filozofie Filozofickej fakulty UK v Bratislave. IRIS. Bratislava 2009, s. 121-131)

Fragmentation, space and silence in the literature of Etela Farkašová

The main goal of the paper is to comment on the phenomenons such as space, silence and fragmentation in the scope of the literary work of philosopher Etela Farkašová. My focus is to be kept primarily with the author's later work, though I will interpret the phenomenons mentioned earlier in the context of a cross-section of her work, too. I will show that these style-making moments should not be considered occasional, but sort of "epistemological strategy" of the author, who successfully fulfills them using strong philosophical, existential and human messages. These phenomenons have their place and parallels also in work of other slovak and world female authors. Reviewing them from a feminist perspective is very fruitful.

Nezriedka sa stáva, že filozofia, ktorá nie je písaná prísnym vedeckým, deskriptívnym jazykom, ale využíva literárne štýlotvorné prvky, býva odsúvaná na okraj filozofického kánonu či podhodnocovaná, alebo sa spochybňuje kvalita poznania, ktoré nám svojím špecifickým spôsobom sprostredkúva. Pritom dejiny filozofie už od protofilozofického obdobia sprevádza množstvo príkladov spisby, ktorá si osvojuje výrazové prostriedky neskôr pripisované predovšetkým oblasti literatúry a zrod filozofie sa vyznačuje absenciou výraznejšej demarkačnej línie medzi literatúrou a ňou. Spojenectvo medzi literatúrou a filozofiou je v dejinách filozofie častým, a isto nie samoúčelným javom. Ako príklad takých autorov − filozofov, ktorí vo svojej tvorbe používajú výrazové prostriedky prisudzované častejšie literatúre, by bolo možné uviesť mnohých antických filozofov, mystikov alebo autorov neskoršieho obdobia, ako napr. Rousseaua, Schopenhauera, Nietzscheho, Bergsona, Heideggera alebo (na prvý pohľad paradoxne) Ludwiga Wittgensteina. Naopak, medzi autorov, ktorých tvorbu možno označiť za filozoficky príznakovú, no stali sa súčasťou skôr

kánonu literatúry, možno zaradiť početné množstvo autorov avantgárd alebo neskôr mnohých autorov postmoderny, najčastejšie sa však spomínajú autori ako Baudelaire, Kafka, Dostojevskij, Joyce a pod.

Názov tejto sekcie znie *Filozofia, literatúra a feminizmus,* preto v tomto momente nemôžem neupozorniť na otázku neprítomnosti filozofiek, či literátok v dejinách literatúry a filozofie. Môžem iba s poľutovaním konštatovať, že medzi známe mená filozofujúcich literátov alebo literarizujúcich filozofov sa pre rôzne formálne a neformálne príčiny mnoho žien zaradiť nemohlo. Práve myslenie feministickej filozofie a projekt feministickej estetiky a kritiky sa okrem iného zameriava i na rehabilitáciu či vyhľadávanie (niekedy dodatočne) stratených autoriek a zabezpečuje, aby bola adekvátna pozornosť venovaná i „materskej žile" filozofie a literatúry[1]. Takto sa do popredia úvah o koalícii filozofie a literatúry dnes dostávajú medzi inými autorky ako napr. *Virginia Woolfová, Iris Murdochová, Ingeborg Bachmannová, Marguerite Durasová* a i. Ponechajme však túto otázku dočasne mimo nášho záujmu a sústreďme sa na samotný vzťah literatúry a filozofie − konkrétne na literatúru, ktorá v sebe nesie hlboké filozofické odkazy a ašpiruje na sprostredkovávanie poznania čitateľom alebo čitateľkám. Svoju pozornosť sústredíme na prozaickú tvorbu filozofky Etely Farkašovej.

Keďže Etela Farkašová v mnohých svojich filozoficko-teoretických textoch vyjadrila nielen myšlienku, že literatúra je nesmierne subjektívna výpoveď o svete, ale chápe literatúru i ako doménu, ktorá disponuje − hoci špecifickými, emočnými a subjektívnymi − poznávacími kompetenciami[2], verím, že moja reflexia jej literatúry a vyhmatávanie filozofických odkazov v nej, je plne opodstatnená a nestane sa nadinterpretáciou.

Hoci o demarkačnej hranici medzi literatúrou a filozofiou sa vedú neustále polemiky a neexistuje všeobecne prijímaný konsenzus, kadiaľ táto hranica vedie, alebo by mala viesť, naopak ich teritóriá sú často nejasné, možno povedať, že v literárnej tvorbe Etely Farkašovej sa jedinečným spôsobom snúbi estetický, ba priam až zmyslový zážitok s intelektuálnym a filozoficky nasýteným poznávaním. Napokon, sama autorka vo viacerých svojich odborných a esejistických textoch reflektuje ich vzťah (spomeňme napr. esej *Medzi filozofiou a literatúrou* z publikácie *Etudy o bolesti*) a jej literárne texty sú jedinečnou ukážkou „spojenectva" filozofie a literatúry. V literárnych textoch Etely Farkašovej si môže čitateľ či

---

[1] Metafora „materskej žily" filozofie a literatúry je odkazom na text Miry Schor, ktorá venuje svoju pozornosť tzv. *„otcovskej žile dejín"* (Schor 2002, s. 173-202).

[2] Etela Farkašová úvahy o umení a literatúre prezentuje, skúma a podrobuje kritike v práci so svojimi študentmi a študentkami i v rámci svojich seminárov *Poznávacie kompetencie literatúry* a *Esej ako forma filozofovania*, ktoré realizuje na Katedre filozofie a dejín filozofie FiF UK zhruba od roku 1997.

čitateľka utvoriť obraz o tom, čo sa stane, keď filozofka píše prozaický text, aké filozofické odkazy nám môžu byť sprostredkované prostredníctvom literatúry a literárnych štýlotvorných prvkov, a navyše, aké posolstvá o sociálnej spravodlivosti (alebo priamo povedané – feministické myšlienky o rovnosti, narúšaní stereotypov, ženskej genealógii a pod.) môže text nenásilným spôsobom sprostredkúvať.

Etela Farkašová vstúpila a zapísala sa do slovenského literárneho prostredia v 70-tych rokoch po dlhodobej časopiseckej tvorbe knihami ako *Reprodukcia času* (1978), *Snívanie v tráve* (1983), *Nočné jazvy* (1986), *Unikajúci portrét* (1989), *Nedeľné fotografie* (1993), *Deň za dňom* (1997) a neskôr dielami ako *Hodina zapadajúceho slnka* (1998), *Etudy o bolesti* (1998), *Po dlhom mlčaní* (2001), *Záchrana sveta podľa G.* (2002), *Uvidieť hudbu a iné eseje* (2003), *Stalo sa* (2005), *Na rube času* (2006), *Opretá o ticho* (2008), *Fragmenty s občasnou túžbou po celostnosti* (2008). U autorky sa už od počiatku tvorby cyklicky opakujú motívy a myšlienky vždy inovatívnym spôsobom, a v priebehu času sa posiľňujú predovšetkým niektoré z nich (predmetom nášho záujmu bude najmä výrazná zmena štýlu smerom k útržkovitosti, ba až k poetizácii, a posilnenie tematizácie jazyka, mlčania a ticha, ktoré sú špecifické najmä pre neskoršiu tvorbu). Ešte v období pred rokom 1989, kedy feministické myslenie nemalo možnosť stať sa súčasťou nášho intelektuálneho diskurzu, Farkašová svoju pozornosť sústredí na témy, ktoré sú dôležité predovšetkým pre feministické autorky. Jedným z ústredných motívov dôležitých pre autorku už v ranej tvorbe je reflexia vzťahovosti (k sebe, prírode, rodine, dcére, matke), intergeneračných vzťahov, ženskej genealógie (či už osobnej alebo nadosobnej), ktoré tematizuje i neskôr, v dielach s jasným feministickým rozmerom (napr. publikácie *Po dlhom mlčaní, Záchrana sveta podľa G.* alebo *Stalo sa).*

Tvorba Etely Farkašovej je silne zmyslová a poskytuje čitateľom a čitateľkám takmer bezprostredné zážitky z prežívania farieb a zvukov (napr. v opisoch vysychajúcej záhrady, privolávania dažďa či „dýchania“ slnka), no nemenej dôležité je i intelektuálne zamyslenie nad otázkami medziľudských vzťahov alebo napríklad filozofovanie o písaní, čase, či hudbe. Impresívne, introspektívne písanie je výzvou pre silne zmyslovo nasýtené zástupné prežívanie textu, no rozhodne nie je iba pohladením duše, je aj jej jatrením a filozofickým spytovaním, čo niekedy sprevádza i silná expresívna výrazovosť (napr. naturalistický opis fyzického odchádzania blízkej osoby v knihe *Stalo sa*). Autorka sa vo svojich textoch, a to predovšetkým tých, ktoré stoja na pomedzí literatúry a filozofie asi najmarkantnejšie (teda v esejach), neraz venuje i úvahám o svojich literárnych postavách, ktoré sú ucelené a vyznačujú sa bohatým vnútorným svetom. Postavy z tvorby Etely Farkašovej majú spoločné základné črty – charakterizuje ich najmä odcudzenosť od sveta, od „normálnej“,

„neproblematickej“ spoločnosti (mlčiaca Silvia, psychicky narušená G. alebo hendikepovaný Fedor zo skoršej tvorby a pod.) a tým, že v rôznych transformáciách a variáciách prechádzajú z diela do diela, sa stávajú nositeľmi silných odkazov.

Čo je však vari najviac charakteristické pre dielo Etely Farkašovej, je nesmierna citlivosť, starosť a dalo by sa povedať, že v istých momentoch až bolesť zo sveta. Pri pozornejšom skúmaní autorkiných textov sa rysuje videnie sveta ako nesmierneho chaosu a miesta plného bolesti, čo dokladujú miesta, v ktorých sa priamo hovorí o unikajúcom, prchavom alebo neuchopiteľnom bytí (či už ide o konkrétne osoby alebo o svet vôbec): *„/.../ odrazu je tu, predo mnou, bytie, ktoré je rozštrbené, skrz-naskrz rozčesnuté bytie, pukliny, pohltávajúce akúkoľvek usporiadanosť a tvarovanosť“* (Farkašová 1998 b, s. 134); *„/.../ pukliny, preťaté tvary, celý svet je len jedna veľká puklina, jedna obrovská sieť puklín, bez sceľujúcej sily a bez nádeje, samé pukliny a črepiny, svet-puklina, svet-črepina“* (tamže, s. 137). Videnie sveta ako chaosu a bolesť z neho sa vinie naprieč celou tvorbou, nachádzame ho u autorky ako v teoretických, tak i prozaických textoch, a vari najviac exemplárnou tematizáciou chaotickosti a neuchopiteľnosti sveta je próza *Záchrana sveta podľa G.* Hlavnú hrdinku tejto prózy − G. − preniká „chorobný“ strach z narastajúcej entropie sveta a jej dni napĺňa boj za jeho záchranu. Kdekoľvek, doma či na ulici, G. bezmocne pozoruje globálne narastanie chaosu a entropie a ako Don Quichote sa deň za dňom neúnavne, s martýrskou zlosťou, vrhá do boja so svetom, ktorý upadá do čoraz väčšej neorganizovanosti. Chaotickosť sveta, ktorá G. zmára, sa prejavuje v javoch, ako sú napríklad potrhané sedadlá v autobuse, každodenne sa opakujúce omrvinky na stole, pukliny na stene, odtrhnuté pútka na kabáte, prederavené rukavice, zablatené topánky alebo znovu sa objavivšia pavučina v rohu izby. Pokojnosť a stabilitu sveta G. ohrozuje i to, ak veta nie je priehľadne usporiadaná či ukončená, alebo ak sa v nej nachádzajú tri bodky či zátvorka: *„G. si myslí, že ľudia, ktorým vychádzajú z úst zdrapy, nesúvislé a nesprávne zoradené franforce, nemôžu prispievať ani k ustanoveniu poriadku vo svete, vo vzťahu k slovám sa odkrýva aj vzťah k veciam /.../ G. neznáša v texte tri bodky, pripadá jej to, ako keby niekto, kto odchádza, nezatvoril za sebou dvere, nech tí druhí teraz tápu v neistote, odišiel definitívne alebo sa len tak presúša, von, dnu, von, veta má byť uzatvorená, s jasným záverom, ale nikoho to akosi netrápi, tak ako, zdá sa, nikoho netrápi, čo sa deje s týmto svetom, akoby nikto nevidel jeho čoraz závažnejšie poruchy /.../“* (Farkašová 2002, s. 60). Napokon G. nachádza úľavu od chaosu a entropie iba v spánku: *„V spánku sa uvoľnene usmieva, prechádza sa po kvitnúcej krajine usporiadanosti, rovnováhy, istôt, ktorási z veľkokvetých kružníc, zoradených do farebného záhona, jej práve zvestuje veľmi dôležité tajomstvo, G. sústredene načúva farebnému harmonickému šepotu,*

ukladá si všetko pozorne do pamäti, šťastná, lebo sa dozvedá o nových antientropických stratégiách /.../“ (tamže, s. 110).

Vzhľadom na to, že motív prchavosti sveta sa periodicky opakuje vo viacerých dielach, je možné hovoriť o istej „koncepcii sveta“ u tejto autorky a silnom filozofickom odkaze, ktorý viac či menej vedome sprostredkúva prostredníctvom príbehu, precízne vypracovanej psychológie postáv či autorských úvah. Písanie Etely Farkašovej je silne osobné, vychádzajúce z vlastnej empírie, čo potvrdzuje nielen cyklické opakovanie motívov (zrejme nesmierne dôležitých pre autorku), ale i spôsob práce s jazykom, ktorý často využíva rozprávanie v prvej osobe a čitateľa a čitateľku sugestívne vťahuje do intímnej interakcie s autorskými myšlienkami. Tematizácia „unikajúceho“ sa v diele Farkašovej objavuje nielen na „filozoficko-ontologickej“ úrovni, ale i v otázke medziľudskej komunikácie. Ako jeden z možných príkladov toho, ako Farkašová pretavuje problém komunikovateľnosti do oblasti prozaickej tvorby, je možné uviesť pasáž z publikácie *Stalo sa* a *Hodina zapadajúceho slnka: „Začínam tušiť, že tým plačom nikoho neoslovuje, nikoho neprivoláva a na nikoho sa neobracia, na nikoho z nás, čo sa nachádzame v jej blízkosti: je to plač dovnútra. Rozhovor, na ktorý nestačia slová ani vypovedané myšlienky. Azda modlitba? Bolí ma jej plač, ktorého príčinu nechápem. Cítim, že sa mi ním vzďaľuje − tak ďaleko za ňou nemôžem ísť“* (Farkašová 2005, s. 114); *„chcela by som sa dozvedieť o nej čo najviac, dešifrovať zo záznamov správy o nej, o vrstvách, čo mi za života unikali.“* (Farkašová 1998 b, s. 20).
Unikajúce, nedopovedané, či „nevypovedateľné“ však nie je iba príznakom vyhrotených situácií, stáva sa takpovediac charakteristikou tohto sveta, štruktúry jeho ontológie a rozprávačku a literárne postavy sprevádza takmer vždy. Tento všadeprítomný motív takmer paralelne prerastá do úvah o vyprázdnenosti slov, o ich devalvácii, o povrchných rozhovoroch, či presnejšie povrchnom hovorení.

Ak je svet ako chaos a poznanie tohto chaosu je rovnako rizikom bolesti z neho, je pravdepodobné, že plný, skutočný rozhovor a komunikácia sa stávajú niečím ohrozujúcim a bolestným. Možno práve preto v dielach tejto autorky narastá počet úvah o mlčaní a stíšenosti. V zahlučnenom svete, ktorý napĺňa množstvo slovného balastu, v svete, ktorý je chaotický a zložitý, sa mlčanie stáva niečím ako dočasným útulkom a je možno koniec-koncov viac vypovedajúce, viac autentické ako pokusy o slová. Ako hovorí autorka, mlčanie môže byť nielen strategickou ochranou pred ponorením sa do hĺbky bytia, môže byť motivované i strachom pred priveľkým rozptylom významov, pred neurčitosťou a polymorfnosťou jazykovej výpovede, môže byť nádychom v svete preplnenom zvukmi a neautentickými slovami. Písanie o písaní. Písanie o jazyku. Slová o slovách. I to je tvorba

Etely Farkašovej, ktorá okrem obrazu sveta ako premenlivého, tekutého, chaotického, ponúka i filozofovanie o jazyku, dalo by sa povedať − až istú „koncepciu“ jazyka.

Jazyk v poňatí tejto autorky nie je priezračný, neproblematický, práve naopak - tak ako všetko ostatné nám uniká, prieči sa nám, vzdoruje, a je mnohoznačný: *„Úzkosťou zo zrady, ktorá latentne drieme v každom slove, obavami, že len kým nevykročíme zo sféry mlčania, máme akú-takú šancu byť aspoň čiastočne pravdivými, autentickými, vernými svojmu vnútru. /.../ Mlčanie nie je negáciou rozhovoru, môže byť jeho doplnkom, môže byť nádychom, prípravou, intervalom čakania, môže byť fázou radostného tušenia toho, čo sa predbežne ohlasuje ešte iba v amorfnej, bezslovnej podobe“* (Farkašová 1998 a, s. 42).

Jedným z dôsledkov videnia sveta ako chaotického je skutočne teda úvaha o mlčaní ako o stratégii alebo „útulku“ pred príliš mnohoznačnými a preto nakoniec nevypovedajúcimi, devalvovanými slovami. No mlčanie je prechodnou fázou, kým sa rozprávačka alebo literárne postavy pustia do boja s jazykom, hoci s tušením, že výhra je možno iba ilúziou. Skepticizmus voči jazyku u autorky raz smeruje k úsiliu o prekonanie úskalí slova a inokedy k rezignácii: *„/.../ mávala som k nim bližšie, nie absolútne blízko, akákoľvek absolútnosť môže jestvovať nanajvýš v túžbach, no určite o čosi bližšie, niekedy som podliehala mámivému pocitu, akoby boli takmer vo mne, zo mňa vychádzali, prehriate mojou krvou a mojím dychom, a do mňa sa aj vracali, kolovali vo mne; akoby dokonca existovala možnosť vzájomného prevteľovania sa, možnosť byť v slovách alebo byť nimi, byť cez ne a v nich: telo slova a slovo tela, môjho, najvlastnejšieho a najvnútornejšieho“* (Farkašová 1998 b, s. 81); *„/.../ jazyk, ktorému som donedávna ako-tak dôverovala, v ktorom som sa ako-tak nachádzala, spoznávala sa a usídľovala, o ktorom som si myslievala, že je schopný nastavovať zrkadlo mojim vnútorným podobám a že ja som zároveň schopná dávať podoby jemu, akoby sa strácal, odumieral a zanikal alebo som sa stratila preňho ja /.../“* (tamže, s. 82).

V diele Etely Farkašovej, ako sa ukazuje, sú zachytené nielen útrapy z vnímania chaotického sveta, túžba (dejinno-filozoficky dobre známa) po jednotnosti a celistvosti. Tieto útrapy sa pretavujú i do názvu jednej z autorkiných posledných kníh - *Fragmenty (s občasnou túžbou po celistvosti)* − a sprevádza ich navyše i vedomie útrap písania, pokusov o slovo a sebaprepisovania: *„/.../ jedno slovo, jeden jazyk a jedna kniha, všetko ostatné iba ako variácie variácií prazákladu, návrat do okamihu tesne pred veľkým treskom, do posledného okamihu ešte jestvujúcej, no už na rozštiepenie pripravujúcej sa jednoty (takže predsa verí na ideu sveta ako celku, predsa sa k nej upína...“* (Farkašová 2008 a, s.11); *„/.../ nájsť slovo, napísané alebo vypovedané, do ktorého možno vojsť, nájsť slovo...“* (tamže, s. 23).

V jednej z posledných recenzií na dielo Farkašovej (Rebro 2008, s. 1) prirovnáva literárny kritik autorku k Virginii Woolfovej a jej písanie primeriava k písaniu autoriek *„écriture féminine“*. Akiste by sa dali nájsť viaceré paralely a prirovnania, ako jedny z možných uvediem napríklad tie s autorkami z nášho prostredia, ktoré tematizujú (každá iným spôsobom) podobné motívy ako Farkašová; a to napríklad *Jana Bodnárová*, *Mila Haugová* alebo *Jana Juráňová*. Pre tieto autorky sa slovo stáva výrazným predmetom záujmu (prejavuje sa to v ich autorskom štýle, vo fragmentárnosti ich literárneho jazyka alebo sebareferenčnosti ich písania). Z hľadiska podobnosti diela týchto autoriek s tvorbou Etely Farkašovej je dôležité predovšetkým to, že si zhodne uvedomujú napätie medzi pôvodným zážitkom a jeho literárnym vyjadrením. Na prvý pohľad zarážajúcejšie je možno kritikovo prirovnanie Farkašovej k autorkám *écriture féminine*, ktorého predstaviteľkami sú napríklad Sidonie-Gabrielle Colette, Marguerite Durasová, Julia Kristeva, ale za ich predchodkyňu možno pokladať i Virginiu Woolfovú. No všetky tieto autorky majú spoločné predovšetkým úvahy o jazyku (ktoré sa prejavujú ako na štýlovej, tak na tematickej úrovni) a vzhľadom na to, že ide o autorky feministicky orientované, táto paralela napokon vôbec nie je prekvapujúca. Je možné položiť si otázku, prečo všetky uvedené autorky tak často tematizujú jazyk alebo mlčanie a prečo sa pokúšajú o tvorbu „novojazykov“. Hoci feministicky naladené autorky nie sú jedinými, ktoré venovali pozornosť mlčaniu (uvediem napríklad známe vyjadrenie filozofa Ludwiga Wittgensteina, podľa ktorého o čom nemožno hovoriť, o tom treba mlčať, a ktorý sa sám napokon priklonil k filozofovaniu v obrazoch a metaforách), na tomto mieste sa ponúka zaujímavá interpretácia mlčania ako stratégie „vypovedania“ v prípade odcudzenosti od jazyka a slov. Niektoré interpretácie by mohli naznačovať, že v prítomnosti mlčania ide o typický znak tzv. „ženského písania“, o dištancovanie sa od falologocentrického jazyka a napokon v pokusoch o „novojazyk“ ide o snahu o vytvorenie jazyka, ktorý by mohol autentickejšie pomenúvať „ženskú“ skúsenosť.

Rovnako, ako si Etela Farkašová kladie otázku: *„/.../ kde sa v nás vôbec berú slová a do akej miery sú to naozaj moje vlastné slová, do akej miery hovorím slovami a vidím obrazmi, celými sieťami obrazov, ktoré už predo mnou utvorili iní; má ešte zmysel usilovať sa o svoje slová a svoje obrazy; môže ešte také čosi jestvovať?“* (Farkašová 1998 b, s. 52), i autorky *écriture féminine* uvažujú o odcudzenosti od slov a volia v situácii jazykového skepticizmu rôzne stratégie. Julia Kristeva hovorí o odcudzenosti jazyka od Res/Objektu/Veci. Táto autorka však prekonáva skepsu a melanchóliu z nedokonalosti jazyka a straty objektu. Reč je v jej chápaní druhou prirodzenosťou ľudských bytostí: *„Hovoriace bytosti a jazyk sú v ideálnych podmienkach jedno a to isté...“* (Kristeva 1989, s. 53) a otázku

jazyka chápe ako centrálnu pre ľudské bytosti. Kristeva chápe mlčanie (podobne ako Farkašová) ako vetu, no odhaľuje i jeho ničivú stránku a napokon trvá na tom, že sa o jazyk musíme neustále pokúšať a verí v možnosť prehovorenia prostredníctvom „iného“, „nového“ jazyka (v jej koncepcii jazyka semiotického). Iná autorka − Marguerite Durasová − pre ktorú bolo písanie o písaní takisto dôležité, no na rozdiel od uvedených autoriek nevychádzala z filozofického prostredia, takisto hovorí o útrapách písania. Písaniu venovala táto autorka i jednu zo svojich posledných kníh, kde v mnohých variáciách prehovára o bolestivosti prehovoru a nemožnosti písania: *„Písať. Nemôžem. Nikto nemôže. Je treba povedať: nemôžeme. A píšeme. Nosíme v sebe neznáme. Buď toto alebo nič. Môžeme hovoriť o chorobe písania“* (Durasová 1993, s. 49). Písanie je pre Durasovú akt, ktorý nie je prostý zúfalstva, a onou chorobou slova je pre ňu jeho hranica, nemožnosť vypovedania a neustále unikajúce bytie. Riešením, ktoré ponúka a ktorým sa sama napokon oslobodzuje, je hra s jazykom, vytváranie novoslov a rozbitie koherencie textu. Táto autorka je v oblasti divadelníctva a románopisectva známa predovšetkým tým, že prispela k vytvoreniu antirománu a antidrámy (za zamyslenie stojí i fakt, že mnohé feministické autorky si osvojili ich techniku, ktorá zbavuje text deja a príbehu, stavia na útržkovitosti a zdanlivej alogickosti) a vytvorila celkom nový štýl vyjadrovania, do popredia kladúc útržkovitosť a alogickosť.

Ako však na otázku skepticizmu slova odpovedá svojimi úvahami a tvorbou Etela Farkašová? Už kniha esejí *Uvidieť hudbu* oveľa výraznejšie ako predošlé texty naznačila tendenciu, ktorá v autorkinej tvorbe narastá postupom času čoraz viac, a to fragmentarizáciu, metaforickosť, rozbitie koherentnosti textu alebo aj *„tkanie textu ako handroviek“* (Farkašová 2003, obal) z malých kúskov a útržkov. Autorkin čoraz výraznejší príklon k fragmentárnosti a útržkovitosti však neznamená rezignáciu na pokus o vypovedanie. Veď i fragment, mlčanie a medzera či stíšenosť v texte môžu byť rovnako dobre (ak nie lepšie) vypovedajúce ako siahodlhé opisy alebo silené pokusy o príbeh. Samozrejme, že rezignáciou na príbeh a príklonom k fragmentárnosti, esejistickosti, či dokonca poetickosti (ako naznačujú i knihy ako *Uvidieť hudbu, Fragmenty s občasnou túžbou po celistvosti, Opretá o ticho, Na rube času*) by sa mohlo zdať, že prichádza i k rezignácii na jazyk. No nie je tomu tak, že niekedy kus oblohy pozorovanej cez priezor je inšpiratívnejším a silnejším zážitkom ako pozorovanie celej oblohy?

Fragmentárnosť, narušenie príbehovosti (po stránke lineárnosti času či striedania rozprávačských osôb) nemusí byť nevyhnutnou rezignáciou na vypovedanie a celistvosť. Záznamovitosť a zadŕhavosť, tak dobre známa z prozaickej i esejistickej tvorby Etely Farkašovej, nám teda podáva kompletný obraz, ktorý sa skladá z menších celkov.

Aká je odpoveď tejto autorky na otázku, či existuje cesta, akou možno vystúpiť z tieňa mlčania a zároveň sa nerozptýliť vo vírivom prúdení chaotických zvukov? Zdá sa, že pomyselná čiara medzi bytím a jazykom sa u Farkašovej čoraz viac zosilňuje, skúsenosť s unikajúcim by mohla viesť k rezignácii do ticha, no autorka si ponecháva možnosť vypovedania prostredníctvom viet, ktoré sú často neukončené, prostredníctvom slov, ktoré spája trojbodkami, vkladá do zátvoriek, alebo ich napríklad nanovo vytvára a spája v neočakávaných kombináciách. V jej tvorbe sa onen boj s jazykom a slovom, či unikajúcim bytím prejavuje predovšetkým posilnením fragmentárnosti, ale i príklonom k textom, ktoré sú viac poéziou ako prózou, čoho najmarkantnejším príkladom sú jej zatiaľ posledné knihy - *Opretá o ticho* a *Na rube času.* Že táto zmena štýlu nie je javom náhodným naznačuje i vyjadrenie Antónie Furjelovej v predslove knihy *Na rube času: „Pre Farkašovú je dôležitá „hustota“ reality, ako to práve teraz pomenúva. Snívanie je pohyb v hmle, v ktorom sa dojmy, pocity a významy rozplývajú. Kde je slovo slabé, kde si nevystačí, možno pomôže obraz-skica. /.../ V postave tkáčky či oráčky predvída ťažkú syzifovskú prácu. Tkanie textov je v tomto prípade opakované tkanie z okamihov. Zúfalé a vopred zmarené pokusy zachytiť a zachytiť sa“* (Farkašová 2006, s. 11).

Napokon, názvy a obsah niektorých textov, ktoré sa v ostatnom období stávajú básňami (*Nenapísané, Iba váhavo, Čas slova, Spejem do hudby, Opretá o ticho, Lesť slov, Slovo),* naznačujú, že problém ticha, mlčania a fragmentárnosti, ktoré sa celou tvorbou tiahnu ako červená niť, nie sú náhodnými predmetmi reflexie, práve naopak, ony samotné sú hlavným dôvodom vzniku textovej výpovede. Vari najvhodnejším zakončením a demonštráciou úvah o jazyku, bytí a mlčaní v diele Etely Farkašovej sú slová samotnej autorky v jednej z jej posledných kníh: *„Cítiš ako ti jazyk bolestivo špie, zranený nevypovedaným,/ tým, čo sa zdráha skĺznuť z pery do priestorov mimo teba/ a priľnúť k veciam (v zjednotení, čo bolo kedysi sľúbené)./ Jemné záchvevy, ktorých sa nedotkne zázračná premena/ (zakosílené na samom prahu slova, nehybné),/ zratúvaš ich v duchu, chatrné nemé uzlíčky: ty sama neviditeľná, nerozpoznateľná v opare hmlistej tíšiny“* (Farkašová 2006, s. 66).

LITERATÚRA:

Durasová, M. 2002. *Psát*. Praha: Arbor Vitae

Farkašová, E. 1998 a. *Etudy o bolesti (a iné eseje)*. Bratislava: Vydavateľstvo spolku slovenských spisovateľov

Farkašová, E. 1998 b. *Hodina zapadajúceho slnka*. Bratislava: Slovenský spisovateľ

Farkašová, E. 2001. *Po dlhom mlčaní*. Bratislava: ASPEKT

Farkašová, E. 2002. *Záchrana sveta podľa G*. Bratislava: Slovenský spisovateľ

Farkašová, E. 2003. *Uvidieť hudbu (a iné eseje)*. Bratislava: Vydavateľstvo spolku slovenských spisovateľov

Farkašová, E. 2005. *Stalo sa*. Bratislava: ASPEKT

Farkašová, E. 2006. *Na rube času*. Bratislava: Iris

Farkašová, E. 2008 a. *Fragmenty (s občasnou túžbou po celostnosti)*. Bratislava: Vydavateľstvo spolku slovenských spisovateľov

Farkašová, E. 2008 b. *Opretá o ticho*. Banská Bystrica: Vydavateľstvo PRO

Kristeva, J. 1989. *Black Sun*. New York: Columbia University Press

Rebro, D. 2008. Etela Farkašová - Fragmenty (s občasnou túžbou po celostnosti). In: *Knižná revue* 2008, č. 23, s. 1.

Rothmayerová, G. 2007. Bavíme sa dobre (rozhovor s Etelou Farkašovou). In: *SLOVO* 2007, č. 20, s. 6.

Schor, M. 2002. Otcovská žíla dějin. In: Pachmanová, M. (ed.): *Neviditelná žena.* Praha: One Woman Press, s. 173-202

Mgr. Lenka Krištofová
Katedra filozofie a dejín filozofie
Univerzita Komenského
Šafárikovo nám. 6
818 01 Bratislava
lkristofova@gmail.com